

Естетичне виховання дітей та молоді: теорія, практика, перспективи розвитку: збірник наукових праць / за ред. О.А.Дубасенюк, Н.Г. Сидорчук. – Житомир, Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2012. – С. 266-273.

УДК 069.12.(477.42)

М. В. Масловська,
старший викладач
(Житомирський державний університет імені Івана Франка)

МУЗЕЙ СТАРОЖИТНОСТЕЙ В ЖИТОМИРСЬКОМУ ДЕРЖАВНОМУ УНІВЕРСИТЕТІ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА ЯК ЗАСІБ ДУХОВНОГО РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ

У статті розглядається питання виникнення етнографічного музеєзнавства в Україні та створення музею старожитностей у Житомирському державному університеті імені Івана Франка. А також символіка українського рушника, української сорочки регіону Полісся та України.

В статье рассматривается история возникновения этнографических музеев. Особое внимание обращено на музей старожитностей в университете имени Ивана Франко, его наполненность, а именно рушники, рубашки, их символику.

The article deals with the formation of ethnographic museums in Ukraine and the formation of the museum of Antiquities in Zhytomyr State University. Particular attention is drawn to the symbolism of the Ukrainian rushnic and the Ukrainian vyshivanki, as well as the pottery of Polissya.

Житомирське Полісся – один із найунікальніших регіонів слов'янського світу. Один із найстаріших куточків Київської Русі. «Свідками становлення Київської Русі були найдавніші древлянські міста: Коростень - столиця древлянської землі. Овруч (перша згадка 977 р.), Малин (XI ст.) та ін. [3, с.19].

Світ, що оточує людину - це її рідний край, країна, де вона народилася і живе. Треба зробити все, щоб утвердити в нашій молоді національну самосвідомість. Знати свій народ - це значить знати мамину колискову пісню, що сіє в душу дитини зернятка правди, добра, честі, совісті, це - знати батьківську хату, стежина від якої вливається у велику дорогу Вітчизни; це знати бабусину вишиванку, рушник, як пам'ять роду, звичаї та обряди українців.

Спеціалізація «українознавство» дала поштовх до створення музею старожитностей в університеті імені Івана Франка в Житомирі.

Вивчення народознавства відіграє велику роль у становленні молоді людини як особистості, бо народознавство - це пізнання культури, власного народу і народів світу, пізнання самотнього національного обличчя власної держави. Народознавство - це бальзам, який треба прикладати до ран нашої духовності. Тільки на прикладах українства, традицій, звичаїв, обрядів можна зберегти пам'ять наших предків.

Боляче сьогодні спостерігати як зникають українські села, білі українські хати, хати взруб, предмети домашнього вжитку, народні ремесла, як відходять у небуття люди - носії фольклорного багатства, культури взагалі.

Ще у далекі дев'яності, коли була впроваджена в програму інститутів та університетів спеціальність «українознавство», на філологічному факультеті була створена кімната-музей. Пройшли роки. Завдяки фольклорно-етнографічним практикам кімната-музей поповнилася різноманітними експонатами. З часом місця стало замало, бо колекцію стали поповнювати викладачі, відвідувачі. Назріла необхідність розширити місце для експонатів.

Дякуючи ректорові університету професорові Петру Сауху, було виділено приміщення для облаштування музею. Так, у 2012 році відбулася презентація музею старожитностей. Його створення є справою широкого загалу викладачів, студентів, співробітників університету.

Серед найважливіших напрямів діяльності музею - навчально-методична робота, спрямована на забезпечення кваліфікованого викладання курсу українознавства. Вивчення предметів українознавчого циклу враховує специфіку предметів та вимоги до підготовки сучасного спеціаліста, який не тільки повноцінно володіє предметом, а й знає історію, культуру рідного народу, є патріотом України і розуміє суспільний характер своєї професії.

Фондова колекція музею поділяється на такі основні групи: народний одяг, кераміка, писанки, вироби з дерева та металу, рушники, народне малярство, взуття, ікони, сучасне декоративно-прикладне мистецтво (студентські роботи - писанки, витинанки, народні іграшки) тощо. Народне прислів'я говорить: «Те й добре, що до нас дійшло, а ми його збережемо».

Найголовнішим видом господарської діяльності на Житомирщині завжди було землеробство. Про це нагадують у музеї ціпи, серпи, маслобійки, сільнички, ночви, пікна діжа, солом'яник тощо. Дерев'яний молоток, мірка для насипання зерна у вигляді листка, дерев'яні ковшики, дерев'яні чашки, дерев'яні миски, вази та інші речі розповідають про те, що в цій місцевості був промисел, пов'язаний з обробкою дерева. На нашій території здавна виготовляли з дерева кухонний посуд (миски, ложки, друшлаки, чашки, сільниці, товкачі, качалки, знаряддя праці тощо).

Складовою етнографічної колекції є гончарні вироби, їх понад триста.

У більшості - це побутовий посуд, який надійшов із Овруцького, Луганського, Коростенського, Олевського, Попільнянського, Андру-шівського, Ружинського, Чуднівського, Любарського, Бердичівського районів Житомирської

області та з інших областей України, зокрема, Івано-Франківської, Львівської, Черкаської, Київської, Вінницької, Хмельницької. Миски, глечики, макітри, горщики, баньки, слоїки, близнята відрізняються кольором глини, формою.

Гончарство було одним з традиційних занять населення нашого краю ще з часів неоліту. Сировиною служили гончарні глини, родовища яких у значній мірі є на нашій території. У давнину посуд робили вручну способом налепу, пізніше - за допомогою гончарного круга, який винайдений був ще у IV тис. до н.е. - у XIV - XV ст. з'явився більш досконалий гончарний круг. «Статистичні дані 1910 р. засвідчують, що в 28 селах Волинської губернії гончарювало 1539 осіб: у Житомирському повіті - 12, Новоград-Волинському - 5, Кременецькому - 114, Луцькому - 41, Острозькому - 101, Рівненському - 151» [4, с. 78].

Найбільшими центрами гончарства на Житомирщині були Троянів, Городниця, Царівка. Гончарне ремесло у нашому краї мало локальні відмінності: як техніки, так і технології виготовлення. На Волині й Поліссі провідною була чорно-лощена кераміка сірого, чорного, синьо-чорного кольорів. Вироби називалися «сиваки» [3, с. 73].

Житомирщина мала чимало гончарських осередків: Царівка, Болотниця, Гладковичі, Радомишль, Мала Горбата та інші [5, с. 82].

У Царівці Коростишівського району на початку XX ст. працювало 50 майстрів. Наприкінці XX ст. там працювали ще майстри І. Лазаренко, М. Цимбалюк, І. Хенко, І. Каченюк. Посуд у Царівці виготовляли з верхами у вигляді пишних корон, прикрашали джгутіками, кульками та іншими наліпами.

Найвизначнішим осередком Житомирщини був Троянів, під кінець XIX ст. тут працювало понад сто майстрів. Вироби гончарів с. Троянова знаходяться у С.-Петербурзькому музеї в Росії. Продовжили справу троянівських майстрів у XX ст. Н. Прилипка, В. Медведюк та інші. Троянів відомий також іграшками та фігурним посудом («баран»). Визначним гончарним осередком Житомирщини була колись і Городниця. «Наявність якісних глин та численних гончарів давала змогу заснувати тут фаянсовий завод. У Городниці, окрім посуду, у II пол. XVIII ст. виготовляли молоки для палення тютюну (з перського «моле» - трубка) [5, с. 83].

Є в колекції жіночі й чоловічі сорочки з домотканого полотна, оздоблені вишивкою. Ці експонати розповідають про збереження давніх слов'янських традицій крою та прикрашення одягу. Зібрана колекція свідчить, що на Житомирщині вишивали з давніх-давен і майже в кожній хаті. Вишивали сорочки жіночі та чоловічі, скатерки, рушники, серветки. В основу найчастіше був покладений геометричний орнамент: трикутник, хрест, квадрат, ромб. На території краю побутували всі 4 типи крою сорочок: тунікоподібний, з уставкою, з цільнокроєним рукавом та на кокетці. Техніки вишивок стали: хрестик, напівхрест, ланцюжок, гладь тощо. Мотиви вишивок різноманітні: дуб і калина - на парубочих сорочках, що означали силу і красу та молодість. Дуб - священне дерево, що уособлювало Перуна, бога сонячної чоловічої енергії, розвитку життя. Часто на жіночих і чоловічих сорочках вишивали шестипелюсткову квітку, восьмикутну зорю, котрі в українців займають чільне місце символів-оберегів. Саме восьмикутну зірку носили колядники, вона так і називалася «колядник». Символізує вона Творця неба. Найбільш поширеним символом на сорочках була «рожечка», «зірочка», що символізувала вселенську гармонію, духовність, поєднання духовного й матеріального. Восьмикутна зірка із загнутими кінцями, що «круаються за годинниковою стрілкою символізує лад, порядок любові, миру і злагоди, дівчата таку сорочку носили «від зглазу», від «дурного ока». Про символіку українських сорочок можна говорити дуже багато та це не є метою нашої статті. Хочеться відмітити лише, що українська жінка чи дівчина, вишиваючи сорочку, відтворювала те, що бачила навколо себе, відчувала серцем, разом з тим, ніби кодувала свою долю та долю тих, кому вишивала. Українська сорочка — це чистий енергетичний образ тих, хто її творив, це пам'ять про тих, хто її носив, про тих, хто її зберіг.

Окреме місце в музеї займають рушники. Етимологія слова «рушник» походить від слова «руш», «рушай». Спочатку це був шмат полотна, який мати давала тому, хто вирушав у дорогу. Той шматок мати вишивала власноруч. А ще в прадавні часи, саме рушником перев'язували руки молодій парі, що одружувалась (побралась). Такі дії відбувалися в священних гаях. Це був праобраз сучасного весілля. Рушник, що використовувався під час обряду був витканий матір'ю власноруч. Рушник, на який стають молодята, треба щоб був вишитий мамою нареченої. Люди вірили, що через руки, материнські руки, передається все, що бажала мати своїм дітям. Згодом полотно для супроводу у дорогу почали ткати за певними законами, кодами. Чим більше орнаменту на рушнику, тим більше він захищає від нещастя, бо зло спотикається об ті межі-узори. По краях полотна робили дві сонячні смуги - то дорога з дому й додому. А фарбу ясну, золотаву варили з кори диких яблунь. Рушників дівчина мала наткати на всі випадки життя. Дівчину «напорі» не питали коли підеш заміж, а питали чи приготувала скриню. У тій скрині повинно було бути до 100 вишиваних речей. Рушників, у деяких регіонах України, вишивала дівчина понад 40. Вишивані речі призначалися для дівчини та рідних нареченого (а дітей у сім'ях було 12-14). Люди вірили, що через вишивку передаються побажання того, хто вишиває. Рушники мають свої назви по причині їх використання: покутній - це той рушник, що вішали в центральному кутку хати, де знаходились найважливіші ікони; кілкові рушники - це рушники, якими прикрашали інші ікони, фотографії, рушник - стирач, він служив для стирання крихт зі стола; весільні рушники (плечові), похоронні рушники, рушники, які вишивали на родини тощо. Символіка рушника різноманітна. Вона залежала від призначення. Найбагатшою є символіка рушника покутнього. На ньому обов'язково було дерево роду - символ пам'яті та багата вишивка, яка складалася з трьох ліній вишивки.

Саме термін «почепини» означав, що невістка (наречена) у понеділок, ще рано-вранці повинна була у своїй кімнаті почепити рушники. Це проходило зі словами до свекрухи: «Нехай Ваші, мамо, відпочивають, а мої - робити стають». Це означало, що відтепер у хаті працюватимуть молоді руки, прийшла допомога свекрусі. Зокрема на Вінничині молоду (наречену) обдаровувала родина чоловіка (нареченого). Якщо хтось не дарував рушника, вважалося, що він проти молодої (нареченої). Молода господиня повинна була берегти рушники, як зіницю ока, бо якщо хтось украде

подарований рушник, то в молодій родині будуть довіку сльози. Рушниками прикрашали домівку до свят. Родина дивилася чи прикрашають їхніми дарунками домівку. В разі відсутності чийогось рушника, вважалось, що молода господиня затаїла зло, неповагу.

Треба відмітити, що давніми рушниками були «давні українські головні убори - намітки, перемітки, убруси, адже вони виконували рівнозначні рушниковим оберігальні чи жертвні функції [4, с. 6]. Рушники виконували оберігальну, захисну функції. Саме орнамент виконував ці функції. «Дійсно, коли рушник-оберіг: то й знаки на ньому - мова символів. Це ніби специфічні, зображального порядку молитви до першоджерел життя - землі, води, вогню, повітря та викликаних ними явищ, від яких залежало існування людини» [4, с. 7].

Рушники міняли до великих свят Різдва, Великодня, Трійці. Звичайно, була різна символіка цих рушників. Треба відмітити, що в рушниковій символіці панують закони «продиктовані ритуальним табу» [4, с.7]. При виконанні вишивки вседозволеність відсутня, можливі лише варіанти певних зображень. Вчені звертають увагу на першопочаткове значення рушника - це оберігальну, сакральну й інформативну сутність.

Вивчення українського орнаменту розпочалося з перших десятиліть XVIII ст. і пов'язане з діяльністю Російського Імператорського географічного товариства, фундатором якого були В. Татіщев, Г. Міллер, І. Шерген. Вони стали укладачами інструкцій щодо організації збирацької роботи і в галузі орнаментики. В Україні ініціаторами вивчення декоративно-ужиткового мистецтва різних регіонів стали наукові працівники Музею народної промисловості та етнографічного музею при НТШ ім. Шевченка. Відомі в Україні в той час були праці В.В. Стасова «Руський народний орнамент» (1872), дослідження Д.К. Зеленина «Писання і крашанки» (1910), О. Пчілка «Українські взори» (1876 р.). Пізніше, протягом 1915 - 1917 років досліджували український орнамент П.М. Савицький, В.Д. Модзалевський. Плідно працював у цей час М. Біляшівський. Виходить його стаття «Про український орнамент» (1913 рік), Г. Павлуцького «Історія українського орнаменту» (1927 р.).

Ткання і вишивка відбувалася у відповідні дні тижня. «Жінки починали ткати чи вишивати рушники чи одяг у середу або суботу – у так звані жіночі дні. Перший рушник призначався для гостей. Він завжди висів на видноті» [4, с.9]. Звичайно ж, найбільше рушників та вишиваних речей використовували на весіллі. Однак, включаючись у будь-який обряд, рушник набуває іншого значення - стає символом іншого шару культури. Рушник - самобутнє явище серед культурних цінностей українців. Рушниковий орнамент є унікальним явищем у плані збереження знакової системи, що виникла у прадавні часи. «Встановлення зв'язку між символами орнаменту рушника і їх значенням - не просте завдання. Річ у тім, що більшості з них властива полівалентність, тобто багатозначність, що не дає можливості закріплення за визначеним знаком точно визначеного значення» [4, с. 15]. На рушнику є головні деталі - символічні образи та другорядні, що виконують роль декоративних прикрас. «Вишиваний рушник як вид народної художньої культури функціонує в складному переплетінні художнього, психологічного, фізичного й соціального часу» [4, с. 15]. В рушниковому орнаменті використовуються геометричні знаки народжені ще в палеоліті. Це символічне бачення природи та її явищ. Зокрема прадавній символ колесо із спицями є на сучасних рушниках і це прадавній символ, який з'явився ще в дохристиянські часи (знак Перуна). Юнг зазначає: «Навіть у виключно ранніх наскельних малюнках роздільського кам'яного віку поряд з життєво правдивими зображеннями звірів зустрічається абстрактний знак. А саме - восьмикутний вписаний в коло хрест, який у такому вигляді неначе промандрував через всі культури... Це так зване сонячне колесо, що бере свої початки з такого часу, і з такої цивілізації, коли ніяких коліс ще не було... Лиш почасти йдеться про зовнішній досвід, з іншого боку, воно являє собою символ, факт внутрішнього досвіду» [9, с. 112]. У християнські часи це був громовий знак, знак пророка Іллі. Рушники часто «розповідають про найважливіші події людського життя. В українських рушниках закодована лише наша історія, особливості побуту, господарства тощо; насамперед, це знаки - обереги. «Українці, як корінне населення європейських хліборобських країв, засвоїли геометричні знаки саме з точки зору специфічної життєвої та господарської корисності» [4, с. 20]. Часто у рушникових орнаментах зустрічаємо зигзаги-блискавки, овальні обриси, якими закінчуються верхівки Дерев життя - це знаки Перуна. Дуже багато різновидів кіл вишивається на рушниках - це символи Дажбога, Сина Сварога та бога Сонця - Хорса.

Є у музеї багато інших експонатів, які є свідками історії наших предків. Треба відмітити, що зародження етнографічного музеєзнавства в Україні відносять до першої чверті XIX ст. З часом було засновано чимало профільних етнографічних музеїв та місцевих краєзнавчих осередків у багатьох містах України. Одночасно активізувалися фольклорно-етнографічні дослідження. Пройшли століття. Багато збережено. Сьогодні етнографічні зібрання мають локальні особливості.

Треба відмітити, що останнім Часом зростає цікавість молоді до своєї етнічної історії, до витоків духовної культури українського народу. Музеї могли б стати центрами відродження наукових студій та пропаганди українських традицій, звичаїв, обрядів, бо саме на цьому тримається нація - це є корінням, що тримає нас на землі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Декоративно-ужиткове мистецтво. Словник. Т. 1. / Запаско ЯЛ. – Львів, 2000.
2. Декоративно-ужиткове мистецтво. Словник. Т. 2. / Запаско Я.П. – Львів, 2000.
3. Костриця М.Ю., Костриця Н.С. Природа і матеріальна культура Житомирщини. – Житомир, 1999.
4. Китова С. Полотняний літопис України. – Черкаси, 2003.
5. Ляшук Ю. Народне мистецтво українського Полісся. – Львів, 1992.
6. Українознавство: Посіб. / Уклад. В.Я. Мацюк, В.Г. Пугач. – К., 1994.
7. Українське народознавство: Навч. посібн. / За ред. С.П. Павлюк та ін. – Львів, 1994.
8. Щербаківський В. Українське мистецтво. – К., 1995.
9. Юнг Г.К. Психология и поэтическое творчество // Самосознание европейской культуры XX века. – М., 1991. –

C. 112.